

## Cultural Revolution and Parallel University Institutions in Iran

Matin Ramezankhah<sup>1</sup>

Received: Sep. 21, 2024; Accepted: Jan. 16, 2025

DOI: 10.22034/scm.2025.479616.1805

### Abstract

More than four decades after the , the stands as the most consequential cultural event in its aftermath. It marks a historical divide in the policies, programs, approaches, and methodological foundations of higher education in Iran—before and after its occurrence. Perhaps the most enduring impact of any historical transformation lies in the establishment of *post-event institutions*, which may take the form of concrete and formal entities (as emphasized by old institutionalists) or result in the creation of rules, constraints, and informal norms (as proposed by new institutionalists).

This study aims to examine the historical evolution of *parallel institutions* formed during the Cultural Revolution and to describe the institutional changes that reshaped Iran's higher education system. Using a **documentary research method**, it explores how the institutions that emerged within universities during this period acquired many features of effective institutions and have retained their institutional influence and persistence to the present day.

According to the analytical framework of this study, the parallel institutions created under the Cultural Revolution can be divided into two main categories:

1. **Parallel universities**, such as and , whose foundations were laid during the Cultural Revolution period; and
2. **New or alternative missions**, such as the —which later evolved into the — initially conceived as temporary policy instruments but gradually institutionalized into powerful, enduring structures.

---

<sup>1</sup> Master of Social Sciences Research ; ramezankhah@gmail.com



**Keywords:** Cultural Revolution, university history, historical institutionalism, higher education in Iran.

### Introduction

The Iranian Cultural Revolution represents the most significant cultural transformation in the history of Iranian Revolution. Beginning in 1980, it fundamentally reshaped the structure, policies, and identity of Iran's higher education system. Historically, revolutions have been associated with political and social transformation, but in the case of Iran, the Cultural Revolution specifically targeted universities as critical arenas for ideological reconstruction. This revolution aimed to "Islamicize" higher education by closing universities, reforming curricula, removing faculty members considered politically or ideologically incompatible with the new system, and creating institutional structures aligned with revolutionary values. Over the subsequent decades, the revolution has left a profound legacy through the establishment of *parallel institutions* that have continued to shape the governance, culture, and mission of universities in Iran. These institutions not only transformed the structure of academic life but also created enduring mechanisms of control, surveillance, and alternative missions.

### Purpose

This article examines the historical formation, institutional logic, and enduring impact of parallel institutions that emerged during the Cultural Revolution. It focuses on how these institutions were conceptualized as temporary or complementary structures but evolved into permanent pillars of the higher education system. The research aims to provide (1) a historical mapping of the institutional landscape of universities during the Cultural Revolution, (2) an analysis of the organizational models and missions of the newly established universities and oversight bodies, and (3) a critical discussion of their long-term effects on university autonomy and academic culture. The study identifies two major categories of parallel institutionalization: (a) **parallel universities** established during or immediately after the revolution, and (b) **new or alternative missions**—oversight bodies and regulatory structures that assumed long-term authority over academic governance.

### Methodology

The study employs a **documentary research method**, drawing on archival records, policy documents, speeches, official publications, and newspaper archives from 1979

to 1984. This approach is particularly suited to historical-institutional research that emphasizes *path dependency* and the long-term consequences of critical junctures. The analysis is informed by the framework of **historical institutionalism**, which highlights how initial institutional choices constrain future options and reproduce themselves over time. All collected documents were systematically reviewed, categorized, and analyzed to identify key themes and patterns in the establishment and consolidation of parallel institutions.

### Findings

The findings reveal that the Cultural Revolution institutionalized two major legacies:

1. **Parallel universities:** New institutions were established with strong political-ideological missions rather than academic autonomy. Examples include Imam Sadiq University, Tarbiat Modares University, Islamic Azad University, Razavi University of Islamic Sciences, the Sunni Islamic University, and the School of Judicial Studies in Qom. These institutions were founded to train cadres loyal to the new system and to bypass traditional academic structures. They became embedded as permanent actors in Iran's higher education landscape.
2. **New or alternative missions:** Initially temporary oversight structures such as Supreme Council of the Cultural Revolution, Jihad Daneshgahi (Academic Jihad), curriculum revision committees, and ideological vetting systems for students and faculty gradually evolved into enduring mechanisms of governance and control. They introduced a dual structure in which universities coexist with powerful external regulatory institutions, often with overlapping or competing authority.

These developments entrenched long-term tensions between academic communities and external power structures. The dual institutional architecture has also affected gender dynamics, cultural expression, and political participation on campuses, reinforcing ideological boundaries and limiting pluralism.

### Conclusion

The Iranian Cultural Revolution was not merely a short-term policy intervention but a **critical juncture** that reshaped the trajectory of higher education in Iran. By creating parallel universities and permanent oversight structures, it institutionalized a dual governance model that continues to shape university life today. These institutions have restricted academic autonomy, politicized academic spaces, and introduced enduring ideological filters. While they were originally designed as

temporary revolutionary tools, their entrenchment has made them resistant to reform and central to the identity of Iranian higher education.

### Novelty

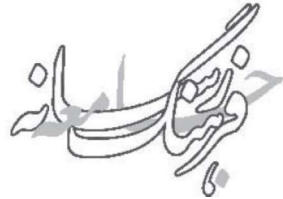
This article contributes to the literature by offering the first comprehensive **historical-institutional analysis of parallel universities and governance structures** created during the Cultural Revolution. Previous research has examined ideological aspects or educational reforms in isolation, but this study systematically traces how revolutionary decisions produced long-lasting institutional arrangements. By combining historical analysis with institutional theory, it provides a framework for understanding how political revolutions can permanently reshape the structure of academic fields. This perspective is particularly relevant for analyzing the enduring tension between state power and university autonomy in post-revolutionary societies.

### Bibliography

- Abrahamian, E. (2014). *Essays in Political Sociology of Iran* (S. T. Farsani, Trans.). Tehran: Pardis Danesh & Shirazeh. (In Persian)
- Abrahamian, E. (2014). *Essays in the Political Sociology of Iran* (S. Torabi Farsani, Trans.). Pardis Danesh & Shirazeh. (Original work published 1982) (In Persian)
- Arendt, H. (1982). *On Revolution* (E. Fouladvand, Trans.). Kharazmi Publishing. (Original work published 1963) (In Persian)
- Arendt, H. (1982). *Revolution* (E. Fouladvand, Trans.). Tehran: Kharazmi Publishing. (In Persian)
- Azad Armaki, T., & Janadaleh, A. (2014). *Institutional Configuration Based on Power Balance in Traditional Iranian Society (A Re-reading of Iran's Developments from Safavid to Qajar Era Based on the Historical Institutionalism Approach)*. *Iranian Sociology*, 15(3), 29-64. (In Persian)
- Azad Armaki, T., & Jenadaleh, A. (2014). Institutional configuration based on balance of power in traditional Iranian society (Re-reading Iran's developments from Safavid to Qajar using historical institutionalism). *Iranian Sociology*, 15(3), 29-64. (In Persian)
- Enqelab-e Farhangi Magazine*. (1980). Ministry of Education. (In Persian)
- Ettelaat Newspaper*. (1979-1984). (In Persian)
- Giddens, A. (1999). *Sociology* (M. Sabouri, Trans., 5th ed., p. 726). Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Imam Khomeini International University. (n.d.). <http://ikiu.ac.ir/> (In Persian)

- Imam Khomeini Portal. (n.d.). <http://www.imam-khomeini.ir/> (In Persian)
- Imam Sadiq University. (n.d.). <https://isu.ac.ir/> (In Persian)
- Jihad-e Daneshgahi. (n.d.). <https://hrtc.ir/> (In Persian)
- Kazemi, H. (2013). Institutionalism as a model for political analysis. *Biannual of Theoretical Politics Research*, 13, 1–27. (In Persian)
- Kazemi, H. (2013). *Institutionalism as a Model for Political Analysis. Theoretical Political Research*, 13, 1-27. (In Persian)
- Khomeini, R. (n.d.). *Sahifeh-ye Imam: Collected works of Imam Khomeini (Speeches, messages, interviews, decrees, religious*
- Majlis Research Center. (n.d.). <https://rc.majlis.ir/> (In Persian)
- March, G. J. & Olsen, J. P. (1984) The New Institutionalism, Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, 78, 734–749.
- Mehran, Golnar, Encyclopaedia Iranica, Access Jan. 26, 200
- Memar Vahdat. (2011). Special issue: Anniversary of unity of seminary and university, 43–45. (In Persian)
- Motavaseli, M., et al. (2009). Institutionalism and the impact of Searle's theory on institutions. *Quarterly of Economic Research*, 9(4), 113–136. (In Persian)
- Motavaseli, M., et al. (2009). *Institutionalism and the Impact of Searle's Theory of Institutions on It. Economic Research*, 9(4), 113-136. (In Persian)
- North, D. C. (2006). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (M. R. Moeini, Trans.). *Plan and Budget Organization. (Original work published 1990)* (In Persian)
- North, D. C. (2006). *Institutions, institutional change, and economic performance* (M. R. Moeini, Trans.). Tehran: Plan and Budget Organization. (In Persian)
- Pearson, P. (2014). *Politics in time: History, institutions, and social analysis* (M. Fazeli, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Peters, B. G. (2007). *Institutional Theory in Political Science* (F. Momeni & F. Momeni, Trans.). *Jihad Daneshgahi, Institute for Humanities and Social Studies. (Original work published 1999)* (In Persian)
- Peters, G. (2007). *Institutional theory in political science* (F. Momeni & F. Momeni, Trans.). Tehran: Institute for Humanities, Culture, and Social Studies, Jihad Daneshgahi. (In Persian)
- Peyman, M., Nabavi, S. A., & Ahmadi, S. (2023). Conscious outcomes of a revolutionary movement (Study of universities emerging from the Iranian Cultural Revolution). *Biannual of Historical Studies*, 1(Spring–Summer 2023). (In Persian)

- Pierson, P. (2014). *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis* (M. Fazeli, Trans.). Nay Publishing. (Original work published 2004) [In Persian] permissions, and letters). Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (In Persian)
- Razavi Islamic Sciences University. (n.d.). <https://razavi.ac.ir/> (In Persian)
- Resolutions of the Supreme Council of the Cultural Revolution. (n.d.). <https://rc.majlis.ir/> (In Persian)
- Rhodes, R. A. W., Marsh, D., & Stoker, G. (2005). *Institutional approach in method and theory in political science* (A. M. Haji Yousfi, Trans.). Tehran: Strategic Studies Research Institute. pp. 83–106. (In Persian)
- Rhodes, R. A. W., Marsh, D., & Stoker, G. (2005). *The Institutional Approach in Political Science: Method and Theory*. In *Institutional Theory in Political Science* (M. H. Haj Yousefi, Trans., pp. 83-106). Institute for Strategic Studies. (Original work published 1995) [In Persian]
- Sarukhani, B. (2004). *Research methods in social sciences* (7th ed., Vol. 1, p. 256). Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Supreme Council of the Cultural Revolution. (n.d.). <https://sccr.ir/> (In Persian)
- Tarbiat Modares University. (n.d.). <https://modares.ac.ir/> (In Persian)
- Tarikh-e Irani. (n.d.). <http://tarikhirani.ir/> (In Persian)
- Wikipedia of Islamic Azad University. (n.d.). <https://fa.wikipedia.org/> (In Persian)
- Wilber, C. K., & Harrison, R. S. (2006). *The Methodological Basis of Institutional Economics: Model, Pattern, Storytelling, and Holism* (A. Rahimi, Trans.). *Political Economy*, 1(3). (Original work published 1978) (In Persian)
- Wilber, C. Q., & Harrison, S. R. (2006). *Foundations of institutional economics: Model, storytelling, and holism* (A. Rahimi, Trans.). *Political Economy*, 1(3). (In Persian)
- Zarei, A. (2018). *Post-secularism, religion, state, and public sphere in the West*. Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Zarei, A. (2018). *Post-secularism, Religion, State, and the Public Sphere in the West*. Nay Publishing. (In Persian)



سال چهاردهم / تابستان ۱۴۰۴

## مقاله پژوهشی

### انقلاب فرهنگی و نهادهای موازی دانشگاه در ایران

• متین رمضانخواه ازگمی<sup>۱</sup>

تاریخ دریافت: ۰۳/۶/۳۱، تاریخ تایید: ۰۳/۱۰/۲۷

DOI: 10.22034/scm.2025.479616.1805

#### چکیده

با گذشت بیش از چهار دهه از انقلاب اسلامی ایران، انقلاب فرهنگی مهم‌ترین رویداد فرهنگی تاریخ این انقلاب است. انقلابی که می‌توان سیاست‌ها، برنامه‌ها، رویکردها و اصول روشی آموزش عالی در ایران را به قبل و بعد آن تقسیم کرد. شاید اثربخش‌ترین پیامد هر تصمیم تاریخی برجا نهادن نهادهای پاسخگویش است؛ که گاه نهادهایی عینی و رسمی (نهادگرایان قدیم) هستند و گاه منجر به ایجاد قواعد، قیود و محدودیت‌ها (نهادگرایان جدید) خواهند شد. در این مطالعه در راستای بررسی تاریخ نهادهای موازی شکل گرفته و با هدف توصیف تغییرات تاریخی در دوره‌ی انقلاب فرهنگی از روش مطالعه اسنادی بهره گرفته شده است. تأکید مطالعه بر آن است که نهادهایی که در بستر انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌ها متولد شدند، بسیاری از خصوصیات نهادهای مؤثر را داشتند و تا امروز خصوصیات اثرگذاری و اثربخشی الگوهای نهادی را حفظ کرده‌اند. مطابق تقسیم‌بندی این مطالعه این نهادهای موازی شکل گرفته ذیل انقلاب فرهنگی در دو دسته: ۱- دانشگاه موازی و ۲- مأموریت‌های نوین یا جایگزین قابل تفکیک هستند. در دسته اول، دانشگاه‌هایی که در مدت‌زمان انقلاب فرهنگی نطفه‌شان بسته شده است، موردسنجش قرار گرفته‌اند، مجموعه‌هایی همانند دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه آزاد اسلامی و ... و در دسته دوم مأموریت‌هایی که در ابتدا با الگوی موقت تعیین شدند و سپس حول آن‌ها نهادهای قدرتمندی شکل گرفته است بررسی شده است، مأموریت‌هایی مانند ستاد انقلاب فرهنگی که بعدها کار خود را در قالب شورای عالی انقلاب فرهنگی دنبال کرد.

**کلیدواژه‌ها:** انقلاب فرهنگی، تاریخ دانشگاه، نهادگرایی تاریخی، دانشگاه در ایران.

### مقدمه

اگر انقلاب<sup>۱</sup> را به معنای تحول عظیم و یا همان زیر و رو شدن در نظر بگیریم. و بر تعریف هانا آرنست دست بگذاریم که معتقد است: انقلاب در معنای درست تا پیش از عصر جدید وجود نداشت و یکی از تازه‌ترین داده‌های عمده سیاسی محسوب می‌شود. برخلاف انقلاب، هدف جنگ به‌ندرت با مفهوم آزادی پیوند داشته است. اما وی این دو پدیده را بدون عامل سوم یعنی خشونت قابل تصور نمی‌داند و همین خصیصه خشونت را برای متمایز ساختن جنگ و انقلاب از سایر پدیده‌های سیاسی کافی می‌داند. وی به جنبه دیگر در انقلاب‌های جدید اشاره می‌کند و آن تأثیر انکارناپذیر مسئله اجتماعی در همه انقلاب‌ها است که از دیدگاه او بر این اساس می‌توان برای انقلاب سابقه‌ای در دوران پیش از عصر کنونی پیدا کرد. البته رد پای تأکید دوسویه انقلاب و تحولات اجتماعی بر همدیگر را نباید نادیده گرفت. چنان‌که در نگاه جامعه‌شناسان، هر جنبش اجتماعی توده‌ای که به فرآیندهای عمده اصلاح یا دگرگونی اجتماعی بینجامد، انقلاب است. انقلاب‌های بزرگ به آن دسته از انقلاب‌ها گفته می‌شود که با تغییرات اساسی در حکومت و ساختار اجتماعی یک کشور یا جامعه همراه بوده‌اند. (آرنست، ۱۳۹۶) از انقلاب‌های مهم می‌توان به انقلاب فرانسه، انقلاب روسیه و انقلاب اسلامی ایران و انقلاب دوم فرانسه اشاره کرد. از جمله مهم‌ترین خصوصیات انقلاب، تغییر کیفی در حوزه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، آموزشی، هنر، ارتباطات، اطلاعات و ... است.

انقلاب فرهنگی ایران، مهم‌ترین تصمیم و به‌تبع آن مهم‌ترین تغییر حوزه فرهنگی در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در کشور محسوب می‌شود. انقلاب فرهنگی، به مجموعه‌ای از رویدادهای مرتبط با فرهنگ ایران، به‌خصوص در آموزش عالی ایران در سال‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۲ اطلاق می‌شود که با هدف پاک‌سازی فضای دانشگاه از استادان و دانشجویانی که از دید حکومت جمهوری اسلامی ایران، «غرب‌زده» به‌شمار می‌رفتند و رواج فرهنگ و اصول اسلامی تعریف و عملیاتی شد. انقلاب فرهنگی هدفش را اسلامی‌سازی دانشگاه‌های مدرن و از بین بردن فاصله بین دو نظام آموزش عالی مجزای حوزوی و دانشگاهی تعریف کرد. البته در تعریفی که اکبر ثبوت در روزنامه انقلاب فرهنگی چند ماه پیش از فراخوان اجرایی شدن انقلاب فرهنگی می‌نویسد:

<sup>1</sup>Revolution

«گفتیم که پدید آوردن انقلاب فرهنگی تنها در امکان یک فرد یا گروه نیست، زیرا فرهنگ که عبارت از باورها و ارزش‌های حاکم بر جامعه و افراد آن باشد، در تمامی زوایای زندگی فردی و اجتماعی ریشه دوانیده و انقلاب مربوط به آن نیز که حرکت از موقعیت فرهنگی موجود به سوی موقعیت فرهنگی مطلوب و نشان‌دهنده دومی به جای اولی باشد، بایستی به وسیله همه انسان‌هایی که ارکان و عناصر جامعه را تشکیل می‌دهند، انجام پذیرد. باین‌همه چون لازمه حرکت، وجود شور انقلابی در قلب توده‌ها است، رهبرانی هم که با عمل و گفتار خود شعله ایمان را در دل‌ها برمی‌افروزند نقش بس حساس‌تری در این میان خواهند داشت.»

انقلاب فرهنگی که مطابق با دیدگاه آیت‌الله خمینی از یک دولت اسلامی هدایت می‌شد، هدف خود را تغییر شکل دادن به هنجارهای فرهنگی، آموزشی و اجتماعی ایران قرار داده بود. باین‌حال، تأثیر آن بسیار فراتر از اهداف موردنظر خود بود و اثری ماندگار در جامعه ایران بر جای گذاشت.

انقلاب فرهنگی، مفهومی آشنا برای تمام ایرانیان اما تا حدی مبهم در نظام آموزش ایران است که به چهار روز ۲۹ فروردین تا ۲ اردیبهشت ۱۳۵۹ اطلاق شده است. اما حادثه‌ای بود که پیش و پس از خود را نه فقط به دو نظام علمی متفاوت و متمایز، بلکه تغییر در منش و ظاهر دانشجویان، حذف نگرش‌های سیاسی متضاد با ارزش‌های بنیادی تعریف شده، تحول در مطالب درسی، دگرگونی دروس عمومی، ایجاد خط قرمزهای عملیاتی در تدریس و آموزش و تبدیل کرد بلکه پیامدهای آن فرهنگ را به امری سیاسی در ساختار دانشگاه مبدل ساخت. انقلاب فرهنگی مسیری را نهادینه کرد و بستری را ایجاد کرد که بارها از سوی متولیان این فضا و کنشگران درونی دانشگاه موردنقد قرار گرفت و با وجود آن‌که در برخی از برهه‌های زمانی و در بستر توسعه کمی دانشگاه‌ها، شاهد بازگشت بسیاری از اصول و قواعد ضروری بودیم، اما تعداد دانشجویان و اساتیدی که هر بار و در هر دوره‌ای سطح بالایی از حذف و طرد و به حاشیه رانده شدن ناشی از قواعد این سیاست را شاهد بوده‌اند کم نیست. مرور تاریخ دانشگاه و فعالان دانشگاهی و دانشجویی تصویری از پیامدهای این سیاست را نشان می‌دهد. از اعدامیان، زندانیان و اخراجی‌های روزهای انقلاب فرهنگی تا دانشجویان معلق از تحصیل و انبوه پرونده‌های استادان برای بررسی مجدد در دادگاه‌های دانشگاهی و غیردانشگاهی خاطرات آن روزهاست. (پیمان، ۱۴۰۲). رد پای این وضعیت را در سال‌های بعد و تا همین روزها نیز می‌توان شاهد بود. فرایندی که هسته‌های گزینش و تأیید صلاحیت سالیانه و یا در ازای هر

تغییری در پرونده اداری دانشگاهیان برای آنان اعمال کرده و چرخه‌ای از اتلاف انرژی و زمان و عدم ثبات را در دانشگاه رقم می‌زنند.

انقلاب فرهنگی پس از خود پیامدهای ماندگار و مؤثری بر جای گذاشت که مؤثرترین آن را باید ایجاد نهادهای موازی دانست که هویت متحد دانشگاه را تحت تأثیر قرار داده و مسیری نو در برابر آینده دانشگاه ایرانی ترسیم کردند.

### مبانی نظری و مروی بر مطالعات گذشته

حدود ۳۸ روز پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بنیان‌گذار نظام جدید سیاسی کشور پیامی ۱۳ بندی صادر کرد که بایدها و نبایدهای مسیر جدید حرکت مسئولان کشور را مشخص می‌کرد. بند ۱۱ این پیام به سیاست‌های فرهنگی ضد دینی پهلوی دوم اشاره داشته و ضمن آن خواستار جلوگیری از استمرار بدآموزی‌های به‌جامانده از آن در دانشگاه‌ها و تصفیه اساتید وابسته به شرق و غرب از فضای دانشگاهی کشور شده بود. متن این بند که در نخستین روز فروردین‌ماه ۱۳۵۸ صادر شد به شرح زیر بود:

«باید انقلابی اساسی در تمام دانشگاه‌های سراسر ایران به وجود آید تا اساتیدی که در ارتباط با شرق و یا غرب‌اند تصفیه گردند و دانشگاه محیط سالمی شود برای تدریس علوم عالی اسلامی. باید از بدآموزی‌های رژیم سابق در دانشگاه‌های سراسر ایران شدیداً جلوگیری کرد، زیرا تمام بدبختی جامعه ایران در طول سلطنت این پدر و پسر از این بدآموزی‌ها به وجود آمده است.»

در ادامه این پیام آمده: «اگر ما ترتیبی اصولی در دانشگاه‌ها داشتیم، هرگز طبقه روشنفکر دانشگاهی نداشتیم که در بحرانی‌ترین اوضاع ایران در نزاع و چنددستگی با خودشان باشند و از مردم بریده باشند و از آنچه بر مردم می‌گذرد چنان آسان گذرند که گویی در ایران نیستند.» (صحیفه آیت‌الله خمینی، ج ۱۲، ص ۲۰۷ و ۲۰۸)

به دنبال ملاقات شورای انقلاب با رهبر انقلاب، بیانیه‌ای در ۲۹ فروردین ۱۳۵۹ به این مضمون صادر شد: دانشگاه باید از حالت ستاد عملیاتی گروه‌های گوناگون خارج شود از این‌رو سه روز مهلت داده می‌شود تا دفاتر و تشکیلات گروه‌ها در دانشگاه‌ها برچیده شود. امتحانات دانشگاهی باید تا ۱۴ خرداد به پایان برسد و از ۱۵ خرداد دانشگاه‌ها تعطیل شود و هرگونه اقدام استبدادی و مانند آن در دانشگاه متوقف شود و نظام آموزشی کشور بر اساس موازین انقلابی و اسلامی طرح‌ریزی شود.

تعطیلی دانشگاه و تأکید آیت‌الله خمینی بر انقلاب فرهنگی برای بسیاری از مردم ایجاد ابهام کرد که منظور از اسلامی کردن دانشگاه‌ها چیست؟ آیت‌الله خمینی در اول اردیبهشت‌ماه ۱۳۵۹ با حضور در جمع دانشجویان عضو انجمن اسلامی دانشگاه‌ها و سازمان‌های دانشجویی مسلمان سراسر کشور روند انقلاب فرهنگی را تشریح کرد:

«لازم است که یک تذکر به شما بدهم که بدانید مقصود ما از اصلاح دانشگاه‌ها چیست؟ بعضی گمان کردند که کسانی که اصلاح دانشگاه‌ها را می‌خواهند- این اشخاص توهم کردند که - علوم دو قسم است: هر علمی دو قسم است. علم هندسه یکی اسلامی است، یکی غیر اسلامی. علم فیزیک یکی اسلامی است، یکی غیر اسلامی. از این جهت اعتراض کردند به این که علم، اسلامی و غیر اسلامی ندارد و بعضی توهم کردند که این‌ها که قائلند به این که باید دانشگاه‌ها اسلامی بشود؛ یعنی فقط علم فقه و تفسیر و اصول در آن جا باشد. یعنی همان شانی را که مدارس قدیمه دارند باید در دانشگاه‌ها هم همان تدریس بشود». (صحیفه آیت‌الله خمینی، ج ۱۲، ص ۲۴۸-۲۵۲)

بنا بر تأکید بنیان‌گذار انقلاب اسلامی، ستاد انقلاب فرهنگی با دعوت از صاحب‌نظران گروه‌های برنامه‌ریزی در رشته‌های پزشکی، فنی و مهندسی، علوم پایه، کشاورزی، علوم انسانی و هنر تشکیل شد، همچنین کمیته اسلامی کردن دانشگاه در ستاد انقلاب فرهنگی تشکیل شد تا برای ایجاد تغییر در مدیریت دانشگاه‌ها، تغییر سازمان دانشگاه‌ها و اسلامی کردن محیط دانشگاه‌ها برنامه‌ریزی کند. (سایت تاریخ ایرانی)

نهادهایی که در بستر انقلاب فرهنگی در دانشگاه‌ها تشکیل شد، بسیاری از خصوصیات نهادهای مؤثر را داشتند و تا سال‌های سال مشمول تغییرات و اثرگذاری و اثربخشی الگوهای نهادی بودند، از این رو در ادامه با تأکید بر نظریه نهادگرایی تاریخی به این موضوع خواهیم پرداخت.

نهادگرایی تاریخی به‌عنوان یکی از شاخه‌های نهادگرایی جدید مطرح است. نهادگرایان قدیمی بسیار کلی و تا حد زیادی فارغ از توجه به مبانی و الزامات نظری و روشی خاصی کار خود را پیش برده‌اند. آنان، «تمرکز بر نهادها را امری معمولی قلمداد می‌کردند؛ یعنی مطالعه نهادها که نقطه آغاز بدیهی در مطالعه یک کشور تلقی می‌شود، نیازی به توجیه نداشت» (رودس، ۱۳۸۴: ۸۴). پس از چند دهه از انقلاب رفتاری صاحب‌نظران نهادگرایی، نظریه‌های رفتارگرایی و انتخاب عقلانی را نیز در تبیین پدیده‌های اجتماعی موفق ندانستند (ویلبر و هاریسون، ۱۳۸۵: ۷۴).

نهادگرایی جدید در اوایل دهه ۱۹۸۰ و در واکنش نسبت به انقلاب رفتاری در مقاله «نهادگرایی جدید: فاکتورهای سازمانی در زندگی سیاسی» اثر مارچ و اولوسون مطرح شد (Olsen & March, 1984). در نهادگرایی جدید، نهادها، قوانین بازی در جامعه هستند، قیود و محدودیت‌هایی که روابط متقابل انسان‌ها با یکدیگر را شکل می‌دهند. در نهادگرایی قدیم، بر نهادهای عینی و رسمی تأکید می‌شد، اما در نهادگرایی جدید، نهادها، مجموعه‌ای از قواعد رسمی و غیررسمی را در برمی‌گیرند که رفتار افراد را هدایت و محدود می‌کنند. نهادگرایان جدید مدعی هستند که نهادها به‌گونه‌ای افراد را محدود می‌کنند که انتخاب آن‌ها با خیر جمعی هماهنگ شود (نورث: ۱۳۸۵). گای پیترز در تحقیق خود درباره نظریه نهادگرایی در علم سیاست از شش نهادگرایی جدید نام می‌برد:

۱- نهادگرایی انتخاب عقلانی؛

۲- نهادگرایی هنجاری؛

۳- نهادگرایی جامعه‌شناختی؛

۴- نهادگرایی تاریخی؛

۵- نهادگرایی تجربی؛

۶- نهادگرایی بین‌المللی (پیترز، ۱۳۸۶).

مهم‌ترین خصلت نهادگرایی تاریخی آن است که: «به‌واسطه نگاه تاریخی خود علاوه بر ارائه برداشتی پویا از تکوین و تغییر نهادی، می‌تواند زمینه‌ساز نوعی پیوند میان نظریه‌های زمینه‌گرا و نهادگرا تلقی شود» (کاظمی، ۱۳۹۲: ۱۷). از سویی در روایت‌های موجود از نهادگرایی، نهادها را به‌عنوان متغیر مهم در تحلیل و فهم پدیده‌های سیاسی و اجتماعی در نظر می‌گیرند که خود نیز نیازمند واکاوی و پژوهش هستند (زارعی، ۱۳۹۷: ۳۳). نهادگرایان تاریخی، واقعیت‌های سیاسی را در بستر تاریخی مورد توجه قرار می‌دهند. نهادها در بافتار موقعیت‌های تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرند (آزاد ارمکی و جنادله، ۱۳۹۷: ۳۳).

کلیدی‌ترین مفهوم نزد نهادگرایان تاریخی، «وابستگی به مسیر» است. هرگاه یک نهاد وارد مسیر تاریخی مشخصی می‌شود، بازگشت از آن مسیر بسیار دشوار است. انتخاب هر مسیر تاریخی، انتخاب‌های بعدی را به‌شدت محدود می‌کند و هزینه‌های بازگشت از آن مسیر بسیار زیاد خواهد بود (پیرسون، ۱۳۹۳: ۴۸). از این‌رو تاریخ سیاست و این‌که چگونه نهادها در مسیرهای کنونی خود قرار گرفته و تکوین پیدا کرده‌اند، اهمیت می‌یابد و نیز پردازش این

مسئله که نهادها با ایجاد فرآیندهای خود تقویت شونده، بازگشت از مسیر را پرهزینه و ناخوشایند می‌سازند (همان: ۷۳).

### روش پژوهش

در بسیاری از تحقیقات، به همان اندازه که توجه به تهیه داده‌های جدید مهم است، گردآوری و تحلیل اطلاعات از کارهای دیگران نیز مهم خواهد بود. این امر در حوزه تحقیقات تاریخی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است. یکی از انواع فرعی پژوهش اسنادی عبارت است از تحلیل مجدد مجموعه‌ای از داده‌ها و نتایج تحقیقات گزارش شده توسط نویسندگان دیگر یا سازمان‌های دیگری که به‌طور منظم آمار رسمی درباره انبوهی از پدیده‌های اجتماعی منتشر می‌کنند. (گیدنز، ۱۳۷۸: ۷۲۶) از آنجایی که پژوهش اسنادی بر مبنای استفاده از اسناد و مدارک است و زمانی مورد کاربرد است که یا تحقیقی تاریخی در دست انجام باشد و یا آن که تحقیق مرتبط با پدیده‌های موجود بوده و محقق درصدد شناسایی تحقیقات قبلی در مورد آن موضوع برآمده باشد و یا آن که پژوهش، نیاز به استفاده از اسناد و مدارک را ایجاد نماید و در اصطلاح آن که بخواهیم در یک زمینه خاص، مأخذیابی کنیم. (ساروخانی، ۱۳۸۳: ۲۵۶) از این‌رو با توجه به این که فهم موضوع و ابعاد انقلاب فرهنگی و پیامدهای آن برای درک دقیق‌تر از تاریخ دانشگاه و نظام آموزش در کشور ضروری است و اندک تحقیقاتی در این‌باره صورت گرفته و منتشر شده است، در این‌جا با تأکید بر روش‌شناسی اسنادی مطالعه را پیش برده‌ایم.

### یافته‌ها

آبراهامیان از انقلاب فرهنگی به‌عنوان انقلاب سوم یاد کرده و ریشه این نوع نام‌گذاری که در میان مردم نیز شنیده می‌شده و انقلاب نامیدن این‌گونه اقدامات را مرتبط به اقدام مشابه محمدرضا شاه می‌داند که اصلاحات اقتصادی و اجتماعی خود در سال ۱۳۴۱ را انقلاب سفید نامیده بود. (آبراهامیان، ۱۳۹۳: ۵۴۸)

چنان‌که در متن آمد، انقلاب فرهنگی به دنبال پیاده‌سازی چند مأموریت بود، مأموریت‌هایی که خود مبنای تشکیل نهادهای موازی و نقش‌ها و وظایف موازی بعدی را تشکیل دادند. آنچه در محدوده نقش از آن یاد خواهد شد با گذشت زمان و در برخی از برهه‌های تاریخی نقش نهادهای در سایه را در ساختار دانشگاه ایفا کرده است.

هدف تعطیلی دانشگاه‌ها، اصلاح نظام آموزشی کشور اعلام شد و فرصتی فراهم آورد تا ستاد انقلاب فرهنگی در ۳۰ ماهی که دانشگاه‌ها بسته باقی ماند، برای نظام آموزشی سامان تازه‌ای تعریف کند. با پایان کار دانشگاه‌ها در خرداد ۱۳۵۹ فعالیت ستاد انقلاب فرهنگی شروع و اجرای طرح‌ها و برنامه‌هایی مانند تشکیل جهاد دانشگاهی، تدوین برنامه‌های آموزشی جدید، ادغام و انحلال برخی از دانشگاه‌ها، بررسی مدیریت دانشگاه‌ها، تدوین لایحه تربیت مدرس، تأمین‌گزینش استاد، تشکیل مرکز نشر دانشگاهی، تشکیل کمیته اسلامی کردن دانشگاه‌ها، طرح اعزام محصل به خارج و طرح تقسیم مناطق آموزشی و هماهنگی با تقسیمات کشوری در دستور کار قرار گرفت. ستاد انقلاب فرهنگی طبق فرمان آیت‌الله خمینی ملزم شد تا فعالیت‌های خود درباره مسائل دانشگاهی را بر چند محور متمرکز کند:

۱ - تربیت استاد و گزینش افراد شایسته برای تدریس در دانشگاه‌ها؛

۲ - گزینش دانشجو؛

۳ - اسلامی کردن جو دانشگاه‌ها و تغییر برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌ها، به صورتی که محصول کار آن‌ها در خدمت مردم قرار گیرد.

بر این اساس، ستاد از صاحب‌نظران مختلف دعوت به همکاری نمود و در اولین گام گروه‌های برنامه‌ریزی در رشته‌های پزشکی، فنی و مهندسی، علوم پایه کشاورزی، علوم انسانی و هنر تشکیل شد. از آنجایی که مدیریت دانشگاه‌ها در گذشته هماهنگ با فرهنگ اسلامی جامعه نبود، باید تغییراتی در مدیریت دانشگاه‌ها به عمل می‌آمد، سازمان دانشگاه‌ها باید دگرگون می‌شد و مهم‌تر از همه، محیط دانشگاه‌ها اسلامی می‌شد. برای این منظور، کمیته‌ای در ستاد با عنوان «کمیته اسلامی کردن دانشگاه‌ها»، تشکیل شد. با توجه به ناهماهنگی ضوابط و مقررات حاکم بر دانشگاه‌ها با شرایط انقلابی جامعه، قسمت پررنگی از فعالیت‌های ستاد بر اسلامی کردن دانشگاه‌ها و تعیین ضوابط و مقرراتی منطبق با موازین اسلامی متمرکز شد. (سایت تاریخ ایرانی)

متناسب با آن در فضای دانشگاهی کشور در این مرحله به اتمام نرسید، بلکه مسیری بود که بارها و بارها خود را بازتولید کرده و پیامدهای متعددی را بر جای گذاشت. در طبقه‌بندی‌ای کلی باید گفت که انقلاب فرهنگی دو فرزند از خود بر جای گذاشت، فرزندی که بیش از آن که برای نهاد علم در کشور مطلوب باشند، نخواستنی بودند. ایجاد نهادهای موازی و نقش‌های موازی، نهادها و نقش‌هایی که در روز نخست خصلتی موقت داشتند ولی چنان ریشه دواندند و

پایدار شدند که بسیاری از ناآشنایان با تاریخ دانشگاه در ایران یا منفعت طلبان، گاهی این موارد را جز اصول نهاد دانشگاه و جزئی جدایی‌ناپذیر از آن قلمداد می‌کنند. اصولی که هر سال چرخه‌ای از نفاق، حذف و طرد را برای دانشگاهیان در پی داشته و در برخی از دوره‌ها به ضد دانشگاه تبدیل شده است. میراث انقلاب فرهنگی در دانشگاه را در دو سطح می‌توان شناسایی و دنبال کرد: ۱- دانشگاه موازی ۲- مأموریت‌های نوین یا جایگزین.

از سویی باید این نکته را مورد دقت قرار داد که آثار انقلاب فرهنگی به‌خصوص در ایجاد بسترهای پشتیبان محدود به همان چند سال نبود، بلکه در سال‌های بعد بذره‌های کاشته شده در روزهای معروف به انقلاب فرهنگی رشد کرد و به نهال‌ها یا حتی درخت‌های کهنی تبدیل شد که گاهی آن‌ها را به‌مثابه امری بدیهی در نظر می‌آوریم. اموری که شاید اساتید و دانشجویان دهه‌های بعد به‌عنوان پیش‌فرض فضای دانشگاه و دانشجویی در نظر می‌آورند.

#### ۱-۴- دانشگاه موازی

ایجاد دانشگاه‌های موازی با هدف برآورده‌سازی سیاست‌ها و برنامه‌هایی که در ذهن یا گاه آرزوی متولیان امر و البته جوانان انقلابی بود از جمله پیامدهای روشن پس از ماه‌های پیروزی انقلاب اسلامی است که بارقه‌های آن در دوران انقلاب فرهنگی روشن شده و دانشگاه‌هایی موازی اما متمرکز بر اهداف سیاسی-عقیدتی یا حرفه‌ای را به وجود آورد. شاید بارزترین اقدامی که می‌توان به‌مثابه نماد این سیاست یادآوری کرد، اقدام دانشجویان دانشگاه ملی در ۲۳ اسفند ۱۳۵۸ است. آنان «با در اختیار گرفتن قسمتی از دانشکده علوم اقتصادی و سیاسی، موجودیت دانشکده انقلاب اسلامی، علوم اقتصادی و سیاسی را اعلام کردند». دانشجویان «پیشگام» این اقدام را «توطئه‌ای علیه جنبش دانشجویی معرفی کردند، اما انجمن اسلامی اعلام کرد: «این عمل را با مشورت عده‌ای از جمله حوزه علمیه قم انجام داده است» (اطلاعات، ۱۳۵۸/۱۲/۲۶). در ادامه همین مسیر، اطلاعیه شورای دانشکده انقلاب اسلامی، علوم اقتصادی و سیاسی طرحی را به میان آوردند که مبنای تأسیس دانشگاه‌های جدید شد. (اطلاعات، ۱۳۵۹/۱۲/۲۳). در ادامه مروری بر برخی از دانشگاه‌های جدیدالتأسیس در این ایام خواهیم پرداخت. دانشگاه‌هایی که چنان‌که خواهید دید بیش از هر چیز بر مبنای منطقی سازمانی و در ازای درخواست گروهی خاص و برای پوشش آن بخش از نیازهای جامعه انقلاب کرده‌ای که تلاش داشت ارکان اساسی انقلاب خود را پایدار سازد، اقدام به تعریف هدف، تدوین برنامه و اجازه فعالیت کرده است.

#### ۱-۴-۱- مدرسه عالی علوم قضایی و تربیتی قم:

نخستین موسسه عالی تأسیس شده بعد از انقلاب اسلامی است. شاید مهم‌ترین دلیل تأسیس چنین ساختاری را باید بر اساس مطالبات بهمن و اسفند ۱۳۵۷ و اصل قضاوت درباره سران و مدیران نظام پیش از انقلاب جستجو کرد. نخستین نشان از تأسیس چنین مرکزی در مصوبه ۲۹ دی ۱۳۵۸ شورای انقلاب دیده می‌شود (سایت مرکز پژوهش‌های مجلس) و اندکی بعد در خبری می‌خوانیم:

«به علت نیاز مبرم به قضات شایسته طبق تصویب شورای انقلاب مدرسه عالی قضائی و تربیتی توسط جامعه مدرسین حوزه علمیه قم در این شهر تأسیس می‌شود تا با استفاده از تحصیلات پرمایه و آزاد طلاب افراد واجد شرایط طبق برنامه و شرایط مقرر با سمت قاضی در قوه قضائیه شرکت کنند (اطلاعات، ۱۳۵۹/۲/۱۸). همچنین درباره ادامه کار مدرسه عالی قضایی و تربیتی قم مصوبه‌ای در تاریخ ۲۶ شهریور ۱۳۶۴ در شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب شد.

#### ۲-۴-۱- دانشگاه اهل سنت

بحث ایجاد دانشگاه با محوریت مباحث اهل سنت برای نخستین بار در سیستان و بلوچستان یا کردستان در اواخر اردیبهشت ۱۳۵۹ مطرح شد، دانشگاهی با عنوان «دانشگاه اسلامی»: «امام با تأسیس دانشگاه اسلامی در سیستان و بلوچستان یا کردستان موافقت کردند. حضرت آیت‌الله منتظری در پایان این دیدار، گفت: در این ملاقات پیشنهاد تأسیس یک دانشگاه اسلامی در مناطق سیستان و بلوچستان یا کردستان که بیشتر برادران اهل سنت در آنجا زندگی می‌کنند مطرح شد تا در این دانشگاه فقه بر مبنای پنج مذهب که عبارت از مذاهب اربعه اهل سنت و نیز مذهب جعفری اثنی‌عشری است تدریس شود...، که پیشنهاد مورد تأیید امام امت قرار گرفت». (اطلاعات، ۱۳۵۹/۲/۲۸)

#### ۳-۴-۱- دانشگاه امام صادق / جامعه الامام الصادق

این دانشگاه «در سال ۱۳۶۱ هجری شمسی (۱۹۸۳ میلادی و ۱۴۰۲ هجری قمری) در تهران تأسیس شد» موضوع جدایی حوزه و دانشگاه از توجهات اصلی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران، امام خمینی بوده است و ایشان در مقاطع مختلف و در سخنرانی‌ها و وصیت‌نامه خود

بارها بر وجود برنامه‌ای استعماری جهت ایجاد گسست بین این دو نهاد تأکید کرده و لزوم پیوند آن دو را گوشزد نموده‌اند. (سایت دانشگاه امام صادق)

مطابق بررسی مریم پیمان، اولین فراخوان گزینش دانشجویی در ۱۱ شهریور ۱۳۶۱ منتشر شد که در آن، جهاد مقدس انسان‌سازی، ترویج حقایق سازنده اسلام در سطح جهان و برآورده کردن نیاز جمهوری اسلامی در داخل و خارج از نظر نیروهای مسئول آشنا به معارف اسلامی و کاردان به‌عنوان برنامه‌های دانشگاه معرفی شد. همچنین مطابق با برنامه دانشگاه یک دوره هفت‌ساله (چهار سال دوره عمومی و سه سال دوره تخصصی در رشته‌های اقتصاد اسلامی، حقوق سیاسی اسلام و تبلیغ و ارشاد اسلامی) به‌عنوان عناوین و مدت‌زمان آموزشی دانشگاه در نظر گرفته شد. (اطلاعات، ۱۳۶۱/۶/۱۱)

#### ۴-۱-۴- دانشگاه علوم اسلامی رضوی

هدف تأسیس دانشگاه علوم اسلامی رضوی، تربیت مجتهد متخصص و متبحر تراز عصر جدید است؛ و در بخشی از اساسنامه هم تربیت قاضی، حقوق‌دان، اقتصاددان، جامعه‌شناس و نظریه‌پرداز علوم اسلامی نیز اشاره شده است. این دانشگاه یک نهاد دانشگاهی و حوزوی است که در سال ۱۳۶۳ شمسی با پیشنهاد سید محمد بهشتی و با برنامه‌ریزی محمد جواد باهنر و با همکاری تولیت فقید آستان قدس رضوی، افتتاح شد. (سایت دانشگاه علوم اسلامی رضوی).

نخستین خبر مربوط به این واحد آموزش عالی مربوط به بازدید رئیس مجلس شورای اسلامی از «ساختمان نیمه‌تمام دانشگاه اسلامی مشهد» در سال ۱۳۵۹ است (اطلاعات، ۱۳۵۹/۶/۳۱) که با بازدید نماینده امام در اوقاف، رئیس صداوسیما (اطلاعات، ۱۳۶۰/۹/۱۶) و وزیر فرهنگ و آموزش عالی (اطلاعات، ۱۳۶۰/۹/۱۰) ادامه می‌یابد. البته طبعی اعلام می‌کند که «رهبر انقلاب اسلامی خط‌مشی دانشگاه بزرگ اسلامی مشهد را ترسیم کردند» (اطلاعات، ۱۳۵۹/۱۰/۹) و دانشگاه بزرگ اسلامی مشهد «از محل اعتبارات اهدائی آستان قدس رضوی ساخته می‌شود». (پیمان، ۱۴۰۲)

#### ۴-۱-۵- دانشگاه تربیت مدرس

با وقوع انقلاب و روند مهاجرت، تبعید، پاک‌سازی و تصفیه استادان، فضایی ایجاد شد که دانشگاه بعد از سال‌های انقلاب نیاز به جذب اساتید جدید داشت. نیازی که روزبه‌روز بیشتر در آگهی‌های فراخوان استخدام هیئت‌علمی دانشگاه‌های مختلف کشور دیده می‌شد. از این‌رو، ایده

تأسیس مرکزی برای تربیت استادان دانشگاه پدید آمد و بالاخره مدرسه تربیت مدرس در سال ۱۳۶۰ بنیان‌گذاری و اساسنامه‌ی موقت آن در ۱۷ اسفند همان سال تصویب شد. (سایت مصوبات ستاد انقلاب فرهنگی). در سال ۱۳۶۱ پذیرش دانشجو در برخی از رشته‌های علوم انسانی، در سال ۱۳۶۲ پذیرش دانشجو در برخی از رشته‌های علوم پزشکی و در سال ۱۳۶۳ پذیرش دانشجو در سایر رشته‌ها و گروه‌های آموزشی صورت پذیرفت، در سال ۱۳۶۴ اولین دانش‌آموخته مقطع کارشناسی‌ارشد این مدرسه فارغ‌التحصیل شد. همچنین در سال ۱۳۶۵ اساسنامه و تغییر نام مدرسه به دانشگاه تربیت مدرس تکمیل شد و این دانشگاه در سال ۱۳۷۱ اولین دانش‌آموخته دوره دکتری خود را پذیرش کرد. (سایت دانشگاه تربیت مدرس)

#### ۶-۱-۴- دانشگاه آزاد اسلامی

کمبود استاد، تعطیلی دانشگاه‌ها و ملاک‌های اختصاصی پذیرش دانشجو در دانشگاه‌های تازه تأسیس انقلاب فرهنگی نیاز جامعه و داوطلبان را پاسخ نمی‌گفت. به‌رغم مهاجرت برخی از داوطلبان به کشورهای دیگر برای ادامه تحصیل و اعزام تعدادی از جوانان به جبهه‌های جنگ، داوطلبان زیادی پشت درهای بسته دانشگاه‌ها منتظر تغییر شرایط بودند. آیت‌الله هاشمی‌رفسنجانی در خطبه‌های نماز جمعه ۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۱ گفت: این ننگ مسلمان‌ها است که بچه‌های ما برای تحصیل به آمریکا و اروپا می‌روند. اگر تبلور کرامت خداوند در علم انسان است آیا ما باید بپذیریم که ۱۰ سال دیگر بچه‌های ما برای تحصیل به آمریکا بروند؟ اگر این‌چنین باشد پس ما مسلمان نیستیم. (اطلاعات، ۳، ۵ و ۱۳۶۱/۳/۲۵) آخرین تغییرات اساسنامه دانشگاه آزاد اسلامی مطابق چهل و یکمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی، تعیین کرده است.

دانشگاه مؤسسه‌ای است عمومی و غیردولتی و اموال آن به‌عنوان اموال عمومی محسوب می‌شود. اموال و منافع مزبور منحصراً با رعایت مفاد این اساسنامه و مقررات حاکم و با رعایت مصلحت دانشگاه، صرف هزینه‌ها و پیشرفت و توسعه فعالیت‌های دانشگاه خواهد شد. دانشگاه تابع کلیه ضوابط و مقررات مربوط به مؤسسات آموزش عالی غیردولتی غیرانتفاعی مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی و اصلاحات بعدی آن و حسب مورد مقررات وزارتین علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی خواهد بود. (سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی)

#### ۷-۱-۴- دانشگاه صنعتی امام محمدباقر

نخستین بار در ۲۲ مرداد ۱۳۶۳ طی فراخوانی نام دانشگاه صنعتی امام باقر (ع) طرح می‌شود: «نمایشگاهی از ۲۰ طرح تحقیقاتی جهاد دانشگاهی از روز چهارشنبه هفته گذشته توسط جهاد دانشگاهی دانشکده برق دانشگاه صنعتی امام باقر (ع) تشکیل شد» (اطلاعات، ۱۳۶۲/۵/۲۲). همچنین در ادامه نام این دانشگاه در اطلاعیه‌هایی مشاهده می‌شود. (پیمان، ۱۴۰۲) اگر خواهیم مهم‌ترین خبر تأسیس این مجموعه را بازخوانی کنیم، باید گفت: در گزارشی با تیتیر «گرامیداشت سالروز ولادت امام محمدباقر (ع) در دانشکده برق دانشگاه صنعتی امام محمدباقر (ع)» گفته می‌شود: بطحائی سرپرست و سید ابوالفضل موسوی تبریزی نماینده آیت‌الله منتظری در این دانشگاه بوده‌اند و ادامه تحصیل دانشجویان تا سطح کارشناسی ارشد امکان‌پذیر بوده است. (اطلاعات، ۱۳۶۳/۸/۶)

#### ۸-۱-۴- دانشگاه بین‌المللی اسلامی

ایجاد این مجموعه با طرح لایحه‌ای در تاریخ ۵ اردیبهشت ۱۳۶۲ در مجلس مطرح می‌شود (اطلاعات، ۱۳۶۲/۲/۶). این ایده با موافقان و مخالفانی روبرو شد. مخالفان به مسائلی از جمله: وجود متقاضیان داخلی، کسری بودجه، طولانی شدن احداث دانشگاه و عدم موفقیت در هدف صدور سریع انقلاب اشاره و موافقان این اقدام را مقدمه‌ای برای داشتن یک دانشگاه بین‌المللی اسلامی می‌دانستند. (پیمان، ۱۴۰۲)

در این میان وزیر فرهنگ وقت معتقد بود: این طرح مبتنی بر آرمان‌های انقلاب اسلامی بوده و یک مقداری هم مسائل و برخوردهای اجرایی این انگیزه را در ما مطرح کرده است. از جمله تقاضای عده زیادی از کشورها به خصوص کشورهای عربی و آفریقایی که به دنبال تحصیل در ایران بوده‌اند و متأسفانه دانشگاه‌های فعلی ما امکان پذیرش آن‌ها را به تعداد زیاد ندارد. و نیز عده‌ای از اساتید دانشگاه‌ها حتی اساتید غیرمسلمان تقاضای تدریس در دانشگاه‌های ایران را داشتند. لایحه تأسیس دانشگاه بین‌المللی اسلامی ایران در ۱۹ دی ۱۳۶۲ به تصویب رسید. (سایت دانشگاه بین‌المللی امام خمینی).

#### ۹-۱-۴- دانشگاه علامه طباطبایی

در سال ۱۳۵۸ پس از ادغام ۲۷ مرکز آموزش عالی مستقل با عناوین مختلف دانشگاه، دانشکده، پژوهشکده، مدرسه عالی، آموزشگاه عالی، موسسه، مرکز و سازمان که از سال ۱۳۳۷

به تدریج تأسیس شده بودند، دو مجتمع عظیم با عناوین «مجتمع دانشگاهی ادبیات و علوم انسانی» (۱۳ مرکز) و «مجتمع دانشگاهی علوم اداری و بازرگانی» (۱۴ مرکز) تأسیس شد. این مجتمع‌ها هرکدام تحت مدیریت مستقل، بیش از ۵ سال فعالیت کردند و مجدداً در سال ۱۳۶۳ بر اساس موافقت شورای عالی انقلاب فرهنگی در جلسه مورخ ۱۳۶۳/۴/۱۶ ادغام شدند و از ادغام آن‌ها دانشگاه علامه طباطبایی تأسیس شد. در شهریورماه ۱۳۶۶ به منظور یکپارچگی و توسعه آموزش از راه دور، بر اساس پیشنهاد وزارت فرهنگ و آموزش عالی و تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی، دانشگاه پیام نور با جدا شدن دانشکده بهداشت و علوم پایه، مراکز آموزشی شهرستان‌ها، کتابخانه مرکزی و مرکز تولید و انتشارات از این دانشگاه تأسیس شد و از آن زمان دانشگاه علامه فقط مربوط به علوم انسانی است. (وحدت، ۱۳۹۰)

## ۲-۴- مأموریت‌های نوین یا جایگزین

آنچه در بیانات بنیان‌گذار انقلاب اسلامی و یاران و مشاوران وی هویدا بود، تلاش برای ایجاد بستری بود که متناسب با بایدها و نبایدها و از آن مهم‌تر فضای نوین فرهنگی‌ای بود که به‌عنوان یکی از محوری‌ترین دلایل و البته اهداف انقلاب رخ داده‌شده، مطرح می‌شد. بدیهی به نظر می‌رسید که تحقق چنین اهدافی نیازمند چندین رکن است که اگر تأسیس و برنامه‌ریزی برای ایجاد بسترهای دانشگاهی را یکی از ارکان تحقق این اهداف بدانیم، رکنی دیگر به میان خواهد آمد که می‌توان آن را بالادستی نامید، ارکانی که بیش از نقش اجرایی با تأکید بر اهداف سیاست‌گذارانه و نظارتی شکل گرفته باشند. این ارکان که در ادامه به برخی از عناصر آن خواهیم پرداخت، در این متن با عنوان مأموریت‌های نوین یا جایگزین مورد بحث قرار گرفته‌اند. با وجود آن‌که اغلب این ارکان، خود بعدها تبدیل به نهاد یا سازمانی شده و سال‌ها از همین طریق توانسته‌اند، موجودیت خود را حفظ کنند، اما ما در این متن آن‌ها را از نهادهای موازی (دانشگاه) جدا کرده‌ایم، چرا که برخلاف موارد پیشین از ابتدا بر مبنای یک ساختار سازمانی ایجاد نشده و تا امروز نیز همچنان نقش نظارتی و مأموریتی خود را حفظ کرده‌اند و البته به‌عنوان نهادهای بالادستی به ایفای نقش پرداخته‌اند.

### ۱-۲-۴- شورای عالی انقلاب فرهنگی

اعضای ستاد انقلاب فرهنگی موظف شدند تا از افراد صاحب‌نظر و متعهد در میان اساتید و کارکنان که با ایمان و پایبند به جمهوری اسلامی هستند، دعوت کرده و شورایی تشکیل دهند

تا برنامه‌ریزی رشته‌های مختلف، تعیین خط‌مشی فرهنگی آینده دانشگاه‌ها، آماده‌سازی استادان متناسب با شرایط جدید را بر اساس فرهنگ اسلامی و با هدف تقویت آموزشی اسلامی جذب و شناسایی نمایند. (سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی) این ستاد بعدها با تصویب لایحه‌ای که دولت وقت به مجلس شورای اسلامی ارائه کرده بود و با فرمان آیت‌الله خمینی در تاریخ ۱۹ آذر ۱۳۶۳ به شورای عالی انقلاب فرهنگی مبدل شد (امیرشاهی، ۱۳۸۶) و در مصوبه ۲۷ آذر ۱۳۶۳ مقرر شد تا:

«نهادهای وابسته به ستاد انقلاب فرهنگی سابق تا تعیین تکلیف و تعیین شرح وظایف و مسئولیت‌های جدید موقتاً بکار خود ادامه دهند تا در امور جاری وقفه‌ای ایجاد نگردد.»  
شورای عالی با مأموریت تصحیح و ارتقاء فرهنگ و سازماندهی امور فرهنگی برای حفظ استقلال و تحکیم و تعمیق تدین و فرهنگ دین‌باوری و در جهت تحقق تمدن نوین اسلامی فعالیت می‌نماید. (سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی)

در گام دوم شاهد ترمیم ستاد و تولد شورای عالی انقلاب فرهنگی هستیم. در ادامه فعالیت دانشگاه‌ها در نظام سیاسی جدید، بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران در ۱۹ آذر ۱۳۶۳ بار دیگر بر ضرورت توسعه و اصلاح مراکز آموزشی و انقلاب فرهنگی تأکید کردند و با انتصاب اعضای جدید به ستاد انقلاب فرهنگی هم بستر دستیابی صددرصدی به این هدف و سایر اهداف ترسیم شد. (پرتال آیت‌الله خمینی)

#### ۲-۲-۴- جهاد دانشگاهی

جهاد دانشگاهی که موسسه وابسته به ستاد انقلاب فرهنگی بود، شورایی سه نفره را برای هر دانشگاه تعیین کرد. این شوراهای سه نفره از یک استاد، یک نماینده از دانشجویان و یک نماینده از دانشگاه تشکیل شده بود و وظیفه اجرایی کردن مجموعه اقدام‌های تعریف شده برای تبدیل دانشگاهی غیر اسلامی به دانشگاهی اسلامی را بر عهده داشت. از آنجایی که این شوراهای بدون هماهنگی فکری و نقشی با مدیران دانشگاه ایفای نقش می‌کردند، در دوره حضور خود نتوانستند هماهنگی لازم با بدنه دانشگاه‌ها از جمله: مدیریت دانشگاه، معاونین و غیره ایجاد کنند و در نتیجه کشمکش‌های بسیاری میان ارکان باسابقه، رسمی و جا افتاده و رکن جدیدالتأسیس که خصلتی موقتی داشت، به وجود آمد. از این‌رو، جهاد دانشگاهی زیر نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی تشکیل شد. این نهاد دارای شخصیت حقوقی مستقل است که در سال ۱۳۵۹ با مأموریت گسترش تحقیقات و شکوفایی روحیه نوآوری برای نیل به خوداتکایی،

توسعه امور فرهنگی در سطح جامعه و ایجاد پلی میان دانشگاه و بخش صنعتی، خدماتی کشور تأسیس شده است. در این راستا امروز جهاد دانشگاهی به موارد زیر می‌پردازد:

- تولید و تدوین فناوری؛
- تجاری‌سازی نتایج تحقیقات؛
- انتشار دانش از طریق اطلاع‌رسانی و آموزش‌های تخصصی؛
- توسعه فرهنگ اصیل اسلامی و خودباوری؛
- ترویج کارآفرینی. جهاد (سایت دانشگاهی سایت)

البته باید تأکید کرد که ترکیب اولیه شورای جهاد دانشگاهی مطابق مصوبه ۲۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۱۴ خرداد ۱۳۶۲، متشکل از ۹ نفر، شامل افراد زیر بودند:

- سه نفر به انتخاب جهادهای دانشگاه‌ها؛
- یک نفر به نمایندگی از طرف حضرت آیت‌الله منتظری؛
- دو نفر به انتخاب شورای عالی انقلاب فرهنگی؛
- یک نفر به انتخاب دانشجویان مسلمان دانشگاه‌ها؛
- یک نفر به انتخاب روسای دانشگاه‌ها.

### ۳-۲-۴- بازبینی محتوای کتاب‌های درسی

مدافعان انقلاب فرهنگی معتقد بودند که ریشه رشته‌های علوم انسانی مورد مطالعه و تدریس در دانشگاه‌های ایران تحت تأثیر فرهنگ غربی قرار داشته و برای اسلامی شدن آن نیازمند پاکسازی از طریق تعریف موضوع‌های مورد بحث، ابزارها و روش‌های تحقیقی این رشته‌ها هستیم. معتقدان به این رویکرد، این رشته را مطابق با استانداردهای در حال آموزش مصداق تهاجم فرهنگی قلمداد می‌کردند. (Mehran, 2008)

شورای انقلاب فرهنگی دروس دانشگاهی علوم انسانی را به پنج گروه شامل علوم اجتماعی، کشاورزی، مهندسی، فناوری، پزشکی و علوم پایه تقسیم کرد. بازبینی هر گروه از کتاب‌ها را یک گروه تخصصی بر عهده گرفت. برای مثال نحوه بررسی و تحقیق در مبانی علوم انسانی و بازنگری رشته‌های موجود علوم انسانی در جلسه ۳۴ و مطابق با مصوبه ۴۷ شورای عالی انقلاب فرهنگی به شرح زیر مقرر شد:

«مقرر می‌گردد هیأتی از صاحب‌نظران حوزه و دانشگاه تشکیل شود این هیأت وظیفه دارد به بررسی و تحقیق در مبانی علوم انسانی و بازننگری در رشته‌های موجود آن بپردازد و با توجه به دیدگاه‌های اسلامی تغییرات لازم در محتوای تقسیم‌بندی رشته‌های مربوط را هدایت کند. اعضای این هیأت عبارتند از: آقایان: موسوی اردبیلی، مهدوی کنی، جوادی عاملی، عمید زنجانی، حسن حبیبی، محقق داماد، حداد عادل، ناصر مکارم شیرازی، مصباح، اسدالله بیات، علی‌محمد کاردان، محمدتقی جعفری، مجتهدی شبستری، هادی ندیمی موسوی خویینی‌ها، احمد احمدی، رضا داوری، عبدالکریم سروش، نصرالله پورجوادی، علی شریعتمداری. فعالیت‌های این هیأت طبق زمان‌بندی معینی انجام می‌شود.»

زیرمجموعه‌های شورای انقلاب فرهنگی، به‌ویژه سازمان سمت که به تدوین و بازبینی کتب درسی دانشگاهی می‌پرداخت و عمدتاً توسط روحانیون اداره می‌شد توانست تا سال ۱۳۶۴ حدود ۳۰۰۰ عنوان کتاب که در آن دیدگاه‌های اسلامی اعمال شده بود، تدوین کند. البته نقش روحانیون در کتاب‌های علوم انسانی معنادارتر از کتاب‌های پزشکی و علوم پایه بود. از این رو باید که از همان روزهای نخست امر اسلامی شدن بیش از هر حوزه دیگری بر علوم انسانی سایه انداخت. در همین راستا بود که مصوبه ۲۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی به مسئله اصلاح دروس عمومی دانشگاه‌ها پرداخت:

الف - دروس منطق و متدلوژی و اقتصاد از برنامه درس‌های عمومی و الزامی دانشگاه‌ها حذف می‌شود.

ب - درس زیست‌شناسی نه به‌عنوان یک درس معین و حتمی (بلکه با حق انتخاب میان آن درس و دروس دیگر) در هر دانشگاهی که استطاعت تدریس آن را دارد باقی می‌ماند.

ج - از میان سه درس زیر دو درس برحسب استطاعت هر دانشگاه ارائه می‌شود و کلیه دانشجویان دوره لیسانس ملزم می‌باشند که لااقل دو درس را بگیرند.

- تاریخ اسلام
- تربیت و اخلاق اسلامی
- متون اسلامی

### ۳-۲-۴- هیأت‌های گزینش

فرمان امام فضایی را برای ایجاد بسترهای متعددی در راستای اسلامی سازی دانشگاه‌ها گشود. یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین این بسترها ایجاد هیأت‌های گزینش بود. فرآیندهای گزینش با چنین سرعت و وسعتی در فضای آموزش عالی وقت جا خوش کرد که بسیاری از حوزه‌ها از جمله بورس خارج از کشور، جذب دانشجویان سهمیه مناطق محروم، جذب دانشجویان آموزش و پرورش و ... را در بر گرفت. شاید باید از آیین‌نامه انضباطی دانشجویان به‌عنوان یکی از محوری‌ترین این متون یاد کرد. مطابق با این آیین‌نامه:

«دانشجو مکلف است در تمام مدت تحصیل کارآموزی، کارورزی، دستیاری، بازدید علمی و نیز در خوابگاه و بخش‌های شبانه‌روزی دانشگاه و در هر جا که به‌عنوان دانشجو حضور دارد آیین‌نامه انضباطی را رعایت نموده و عملی که خلاف شئون و حیثیات دانشجوی دانشگاه جمهوری اسلامی و ناقض این آیین‌نامه باشد انجام ندهد».

همچنین مطابق ماده ۴ مصوبه ۳۶ شورای عالی انقلاب فرهنگی حدود اختیارات این کمیته شامل موارد زیر بود:

الف- رسیدگی به جرائم عمومی دانشجویان (از قبیل سرقت و جعل و غیره)؛

ب - رسیدگی به تخلفات آموزشی و اداری؛

ج - تخلفات سیاسی و اخلاقی؛

همچنین مطابق با مصوبه ۱۵ این شورا در تاریخ ۶ فروردین ۱۳۶۴ آقایان: عباس محفوظی، دکتر مصطفی معین و آقای صادق واعظزاده به‌عنوان اعضای هیأت مرکزی گزینش دانشجو انتخاب شدند.

استمرار و وسعت این رویه را می‌توان در مصوباتی نظیر مصوبه استخدام قراردادی اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی (۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۴)، مصوبه آیین‌نامه گزینش هیأت علمی رسمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی (۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۴)، مصوبه انتخاب اعضای کمیته مرکزی گزینش استاد (۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۴)، مصوبه ترکیب هیأت مرکزی گزینش استاد (۳۱ اردیبهشت ۱۳۶۴)، مصوبه همکاری وزارت آموزش و پرورش با هیأت گزینش دانشجو (۲۸ خرداد ۱۳۶۴)، مصوبه انتخاب اعضای هسته‌های گزینش دستیاری تخصصی گروه پزشکی و کارشناسی ارشد (۲۴ مرداد ۱۳۶۴)، مصوبه آیین‌نامه گزینش عمومی داوطلبان ورود به دوره‌های کارشناسی ناپیوسته (۲۹ مرداد ۱۳۶۴)، مصوبه عضویت در هسته

گزینش اخلاقی متقاضیان بورس تحصیلی (۱۹ شهریور ۱۳۶۴)، مصوبه آیین‌نامه گزینش اخلاقی داوطلبان ورود به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی (۲۰ آذر ۱۳۶۵)، مصوبه اصلاحات آیین‌نامه گزینش هیأت علمی رسمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی (۱۱ تیر ۱۳۶۶)، مصوبه اعمال ضوابط گزینش دانشجو در رشته‌های دبیری برای داوطلبان برخی از رشته‌های دانشگاهی (۱۸ تیر ۱۳۶۶) و ده‌ها نمونه مشابه دنبال کرد. این رویه نه تنها محدود نشده، بلکه سالیانه و مطابق اقتضای زمان و مجموعه مسائلی که پیش پای دانشگاه و دانشجو قرار گرفته تدوین مصوبه‌ای نو را در پی داشته است.

### بحث و نتیجه‌گیری

آنچه مورد تأکید ما در این متن قرار گرفته است، تشکیل ساختارهایی که در دوره انقلاب فرهنگی چارچوب‌های مشخص و پس از اتمام دوره انقلاب فرهنگی و بازگشایی دانشگاه‌ها بسترهایی را فراهم ساخت که از آن به‌عنوان ساختارها یا نهادهای موازی یاد می‌کنیم. ساختارهایی که از ابتدای شروع انقلاب فرهنگی که در ادامه انقلاب اسلامی در فضای دانشگاهی و علمی کشور ایجاد شد، منجر به شکل‌گیری نهادها و تدوین اصولی شد که تا امروز نیز می‌توان از آن‌ها به‌عنوان مهم‌ترین ارکان نظام آموزش عالی یاد کرد. نهاد موازی در این متن با تأکید بر ایجاد دانشگاه‌های جدید و دوم ایجاد سازوکارهایی که وظایف و نقش‌های موازی را در دانشگاه راهبری کردند، تعریف شده است.

ناگفته نماند که انقلاب فرهنگی، اسلامی کردن آموزش و پرورش بود. این شامل پاکسازی مؤسسات آموزشی از تأثیرات غربی و ترویج اصول اسلامی در تمام سطوح تحصیلی بود. برنامه درسی با تأکید بر مطالعات دینی و ارزش‌های اسلامی موردبازنگری قابل‌توجهی قرار گرفت. درحالی‌که طرفداران استدلال می‌کردند که این امر باعث تقویت حس هویت اسلامی در بین دانشجویان می‌شود، منتقدان معتقد بودند که تفکر انتقادی و آزادی تحصیلی را خفه می‌کند. در پی صدور فرمان ۱۳ بندی بنیان‌گذار انقلاب که حدود ۳۸ روز پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، صادر شد، پایه‌ریزی و عملیاتی شد. این بیانیه که تأکید اصلی خود را بر بایدها و نبایدهای مسیر جدید حرکت مسئولان کشور در زمینه فرهنگی متمرکز کرده بود. بند ۱۱ این پیام به سیاست‌های فرهنگی ضد دینی پهلوی دوم اشاره داشته و ضمن آن خواستار جلوگیری از استمرار بدآموزی‌های به‌جا مانده از آن در دانشگاه‌ها و تصفیه اساتید وابسته به شرق و غرب از فضای دانشگاهی کشور شده بود. بر مبنای این پیام، دانشگاه پس از انقلاب باید از اساتیدی

که به شرق و غرب وابسته‌اند، تصفیه‌شده و دانشگاه محیط سالمی شود برای تدریس علوم عالی اسلامی، همچنین بر ایجاد بسترهای آموزش فرهنگ اسلامی تأکید شده و بر ضرورت نظارت بر اجرایی این اصول در محیط دانشگاه دست گذاشته شده است.

چنان‌که در متن آمد یکی از اساسی‌ترین پیامدهای این بیانیه و مفروضات و دستورات آشکار و پنهان آن ایجاد نهادهای موازی بود. نهادهایی که مدیریت و تنظیم مقررات در نهاد دانشگاه را به سازمان‌ها و سیاست‌های بیرون از خود وابسته کردند که در سال‌های نخستین به‌نوعی و در سال‌های بعد به شکلی دیگر شاهد تضاد میان ضروریات و خواست دانشگاهیان (اعم از اساتید، دانشجویان و مدیران) با سیاست‌گذاران بیرونی اما قانونی و رسمی این نهاد بوده‌ایم.

هدف از تعطیلی دانشگاه‌ها اصلاح نظام آموزشی کشور اعلام شد و فرصتی فراهم آورد تا ستاد انقلاب فرهنگی در ۳۰ ماهی که دانشگاه‌ها بسته باقی ماند، برای نظام آموزشی سامان تازه‌ای تعریف کند. با پایان کار دانشگاه‌ها در خرداد ۱۳۵۹ فعالیت ستاد انقلاب فرهنگی شروع و اجرای طرح‌ها و برنامه‌هایی مانند تشکیل جهاد دانشگاهی، تدوین برنامه‌های آموزشی جدید، ادغام و انحلال برخی از دانشگاه‌ها، بررسی مدیریت دانشگاه‌ها، تدوین لایحه تربیت مدرس، تأمین گزینش استاد، تشکیل مرکز نشر دانشگاهی، تشکیل کمیته اسلامی کردن دانشگاه‌ها، طرح اعزام محصل به خارج و طرح تقسیم مناطق آموزشی و هماهنگی با تقسیمات کشوری در دستور کار قرار گرفت و در کنار تمامی این موارد ایجاد دانشگاه‌هایی جدید که اکثراً با حمایت نهاد یا سازمان انقلابی دیگر ایجاد می‌شدند، در دستور کار قرار گرفت.

تغییرات فضای دانشگاهی کشور در این مرحله به اتمام نرسید، بلکه مسیری بود که بارها و بارها خود را بازتولید کرده و پیامدهای متعددی را بر جای گذاشت. در طبقه‌بندی‌ای کلی باید گفت که انقلاب فرهنگی دو میراث بر جای گذاشت، میراثی که بارها و بارها مورد تردید و بازبینی قرار گرفته و جز موارد درگیری میان عناصر عقیدتی و علمی دانشگاه قرار گرفته‌اند. میراث انقلاب فرهنگی در دانشگاه را در دو سطح می‌توان شناسایی و دنبال کرد: ۱- دانشگاه موازی ۲- مأموریت‌های نوین یا جایگزین که به مصادیق آن به‌طور دقیق در متن پرداخته شد. مجموعه‌های آموزشی از جمله: دانشگاه امام صادق، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه صنعتی امام محمدباقر، دانشگاه بین‌المللی اسلامی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشگاه اهل سنت، مدرسه عالی علوم قضایی تربیتی قم، دانشگاه، دانشگاه علوم اسلامی رضوی محصول سیاست‌های اتخاذ شده در روزهای تعطیلی دانشگاه بودند، البته ناگفته نماند که

مجموعه‌های دیگری چون دانشگاه مفید قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، مجموعه دانشگاهی پیام نور، دانشگاه فنی حرفه‌ای، دانشگاه علمی کاربردی و موارد بسیاری دیگر، بر مبنای همان منطقی پایه‌گذاری و تأسیس شدند که در سال‌های انقلاب فرهنگی مجموعه‌های یاد شده شکل گرفتند، اما با توجه به این که از سال‌های موردبررسی این مطالعه خارج بود، به آن‌ها پرداخته نشده است؛ اما توجه به این نکته که این دو سال و منطقی که منجر به ایجاد دانشگاه‌های موازی در این مدت شد، بستری را فراهم کرد که سال‌های سال پیامدهایی مشابه خود را بازتولید کرد.

از سویی دیگر مأموریت‌هایی در سال‌ها و روزهای اول انقلاب و طی فرآیند انقلاب فرهنگی بر فضای دانشگاهی سایه انداخت که با وجود آن که در روزهای نخست خصلتی موقت داشتند ولی چنان ریشه دواندند و پایدار شدند که مفهوم دانشگاه بدون حضور آنان برای بسیاری باورنکردنی است. مأموریت‌هایی که حتی منجر به شکل‌گیری نهادهای پایداری چون جهاد دانشگاهی، ساختارهای گزینش و نظارت عقیدتی شده و یا ستادی را تبدیل به شورای عالی انقلاب فرهنگی کردند، شورایی که رد پای مهم‌ترین تصمیمات و سیاست‌های پس از انقلاب در حوزه آموزش عالی را باید در آن جا دنبال کنیم.

انقلاب فرهنگی همچنین پیامدهای عمیقی بر پویایی جنسیتی در فضای دانشگاهی داشت. نقش‌های سنتی جنسیتی تقویت شد و حقوق زنان با چارچوب‌هایی خاص محدود شد. چنان که بسیاری از بسترها و نهادهای تشکیل شده مأموریت نظارت و به عبارتی حفظ قوانینی را بر عهده گرفتند که در بسیاری از موارد امکان زیست و توسعه برابر زنان دانشگاهی را از مردان هم‌طرازشان می‌گرفت.

همچنین انقلاب فرهنگی به دنبال ترویج ارزش‌های اسلامی در تمام جنبه‌های فرهنگ ایرانی بود که منجر به سانسور و محدودیت‌های قابل توجهی در بیان هنری به‌خصوص در بستر دانشگاه شد. این روبه چنان پیش رفت که بخشی از وظایف نهادهای نظارتی شکل گرفته در سال‌های بعد، بر کنترل تعیین دروس و بایدها و نبایدهای آموزش این موارد متمرکز شد.

در پایان باید توجه داشت که یکی از مهم‌ترین پیامدهای ایجاد نهادهای موازی در فرآیند انقلاب فرهنگی تقویت بستری برای جدایی و چندگانه شدن جامعه ایرانی بود. تحمیل معیارهای ایدئولوژیک سخت و استفاده از استانداردهای کمتر منعطف و غیرقابل‌چانه‌زنی و گاه غیرعلمی در جذب، رصد و گفتگو با دانشگاهیان باعث ایجاد شکاف‌هایی در امتداد زیست مردم

جامعه با محیط دانشگاه شد. گویی که تأکید بر عدم پیوند با غرب و شرق که در بیانیه ۱۳ بندی بنیان گذار انقلاب آمده بود چنان پررنگ شد که تا همیشه ایام عینکی شد برای سنجش وضعیت عقیدتی افراد.

این وضعیت بی‌اعتمادی و عدم مدارا را در میان گروه‌های مختلف اجتماعی پرورش داد، با وجود آن که دانشگاهیان و محیط دانشگاه در تمامی سال‌های بعد از انقلاب دارای بیشتری سطح سرمایه اجتماعی میان مردم بوده‌اند، اما این وضعیت درباره نهاد‌های ناظر بر این بستر صدق نمی‌کند. و باید توجه داشت که انقلاب فرهنگی بستری را فراهم کرد تا مخالفت‌ها با تلافی‌های خشن مواجه شده و در نتیجه جامعه دوقطبی‌تر شود و هرچه بیشتر شانس گفتگو از طریق دانشگاه که بستری امن و تخصصی برای طرح و حل چالش‌ها و مسائل جامعه بود، کم شود. از این رو باید گفت که انقلاب فرهنگی دوران تحول‌آفرینی در ایران بود که اثری محوشدنی در بافت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی کشور بر جای گذاشت و از طریق ایجاد نهاد‌های موازی این اثر را استمرار و تحکیم بخشید.

## منابع

- آرت، هانا. (۱۳۶۱). انقلاب. ترجمه عزت‌الله فولادوند. تهران. نشر خوارزمی.
- آبراهامیان، پروانه. (۱۳۹۳). مقالاتی در جامعه‌شناسی سیاسی ایران. ترجمه سهیلا ترابی فارسانی. تهران. پردیس دانش و شیرازه.
- رودس. آر. ای. دبلیو و مارش و استوکر (۱۳۸۴). رهیافت نهادی در روش و نظریه در علوم سیاسی. ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، ص: ۸۳-۱۰۶.
- ویلیز، چارلز. کیو رابرت، اس هاریسون (۱۳۸۵). بنیان روش‌شناختی اقتصاد نهادی، مدل الگو، داستان‌سرایی و کل‌گرایی، ترجمه عباس رحیمی، اقتصاد سیاسی، سال اول، شماره ۳.
- نورث، داگلاس، سی. (۱۳۸۵). نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی، ترجمه محمدرضا معینی. تهران. سازمان برنامه‌و بودجه.
- متوسلی، محمود و دیگران. (۱۳۸۸). نهادگرایی و تأثیر نظریه سرل در مورد نهادها بر آن. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی. سال نهم. شماره: ۴. ص: ۱۱۳-۱۳۶.
- پیترز، گای. (۱۳۸۶). نظریه نهادگرایی در علم سیاست. ترجمه فرشاد مؤمنی و فریبا مؤمنی. تهران. پژوهشگاه علوم انسانی، فرهنگ و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- کاظمی، حجت. (۱۳۹۲). نهادگرایی به‌عنوان الگویی برای تحلیل سیاسی. دو فصلنامه پژوهش سیاست نظری. شماره: ۱۳. ص: ۱-۲۷.

- زارعی، آرمان. (۱۳۹۷). پستسکولاریسم، دین، دولت و حوزه عمومی در غرب، تهران. نشر نی.
- آزاد ارمکی، تقی؛ جنادله، علی. (۱۳۹۳). پیکربندی نهادی مبتنی بر موازنه قدرت در جامعه سنتی ایران (بازخوانی تحولات ایران از صفویه تا قاجاریه بر اساس رویکرد نهادگرایی تاریخی)، جامعه‌شناسی ایران. سال پانزدهم. شماره: ۳. ص: ۲۹-۶۴.
- پیرسون، پل. (۱۳۹۳). سیاست در بستر زمان، تاریخ، نهادها و تحلیل اجتماعی. ترجمه محمد فاضلی. تهران. نشر نی.
- پیمان، مریم. نبوی، سید عبدالامیر. احمدی، ثریا. (۱۴۰۲). پیامدهای آگاهانه یک حرکت انقلابی (مطالعه دانشگاه‌های مولود انقلاب فرهنگی ایران). دوفصلنامه علمی جستارهای تاریخی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. شماره ۱. بهار و تابستان ۱۴۰۲.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران. نشر نی. چاپ ۵. ص ۷۲۶.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۸۳). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. چاپ ۷. جلد ۱. ص ۲۵۶.
- معمار وحدت، ویژه‌نامه سالروز وحدت حوزه و دانشگاه، آذر ۱۳۹۰، ص ۴۳-۴۵.
- خمینی، روح‌الله. صحیفه امام: مجموعه آثار امام خمینی (ره) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها). تهران. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- روزنامه اطلاعات سال‌های ۱۳۵۸-۱۳۶۳
- نشریه انقلاب فرهنگی، ۱۳۵۹، وزارت آموزش و پرورش.
- سایت تاریخ ایرانی: <http://tarikhirani.ir/>
- سایت جهاد دانشگاهی: <https://hrtc.ir/>
- سایت دانشگاه امام صادق: <https://isu.ac.ir/>
- سایت دانشگاه تربیت مدرس: <https://modares.ac.ir/>
- سایت دانشگاه علوم اسلامی رضوی: <https://razavi.ac.ir/>
- سایت دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره): [ikiu.ac.ir](http://ikiu.ac.ir/)
- پورتال امام خمینی (ره): [http://www.imam-khomeini.ir](http://www.imam-khomeini.ir/)
- سایت مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی: <https://rc.majlis.ir/>
- سایت شورای عالی انقلاب فرهنگی: <https://sccr.ir/>
- سایت مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی: <https://rc.majlis.ir/>
- سایت ویکی‌پدیا دانشگاه آزاد اسلامی: <https://fa.wikipedia.org/>

- Abrahamian, E. (2014). *Essays in Political Sociology of Iran* (S. T. Farsani, Trans.). Tehran: Pardis Danesh & Shirazeh. (In Persian)
- Abrahamian, E. (2014). *Essays in the Political Sociology of Iran* (S. Torabi Farsani, Trans.). Pardis Danesh & Shirazeh. (Original work published 1982) (In Persian)
- Arendt, H. (1982). *On Revolution* (E. Fouladvand, Trans.). Kharazmi Publishing. (Original work published 1963) (In Persian)
- Arendt, H. (1982). *Revolution* (E. Fouladvand, Trans.). Tehran: Kharazmi Publishing. (In Persian)
- Azad Armaki, T., & Janadaleh, A. (2014). *Institutional Configuration Based on Power Balance in Traditional Iranian Society (A Re-reading of Iran's Developments from Safavid to Qajar Era Based on the Historical Institutionalism Approach)*. *Iranian Sociology*, 15(3), 25-64. (In Persian)
- Azad Armaki, T., & Jenadaleh, A. (2014). Institutional configuration based on balance of power in traditional Iranian society (Re-reading Iran's developments from Safavid to Qajar using historical institutionalism). *Iranian Sociology*, 15(3), 29-64. (In Persian)
- Enqelab-e Farhangi Magazine*. (1980). Ministry of Education. (In Persian)
- Ettelaat Newspaper*. (1979-1984). (In Persian)
- Giddens, A. (1999). *Sociology* (M. Sabouri, Trans., 5th ed., p. 726). Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Imam Khomeini International University. (n.d.). <http://ikiu.ac.ir/> (In Persian)
- Imam Khomeini Portal. (n.d.). <http://www.imam-khomeini.ir/> (In Persian)
- Imam Sadiq University. (n.d.). <https://isu.ac.ir/> (In Persian)
- Jihad-e Daneshgahi. (n.d.). <https://hrtc.ir/> (In Persian)
- Kazemi, H. (2013). Institutionalism as a model for political analysis. *Biannual of Theoretical Politics Research*, 13, 1-27. (In Persian)
- Kazemi, H. (2013). *Institutionalism as a Model for Political Analysis*. *Theoretical Political Research*, 13, 1-27. (In Persian)
- Khomeini, R. (n.d.). *Sahifeh-ye Imam: Collected works of Imam Khomeini (Speeches, messages, interviews, decrees, religious*
- Majlis Research Center. (n.d.). <https://rc.majlis.ir/> (In Persian)
- March, G. J. & Olsen, J. P. (1984) The New Institutionalism, Organizational Factors in Political Life. *American Political Science Review*, 78, 734-749.
- Mehran, Golnar, *Encyclopaedia Iranica*, Access Jan. 26, 200
- Memar Vahdat. (2011). Special issue: Anniversary of unity of seminary and university, 43-45. (In Persian)
- Motavaseli, M., et al. (2009). Institutionalism and the impact of Searle's theory on institutions. *Quarterly of Economic Research*, 9(4), 113-136. (In Persian)
- Motavaseli, M., et al. (2009). *Institutionalism and the Impact of Searle's Theory of Institutions on It*. *Economic Research*, 9(4), 113-136. (In Persian)

- North, D. C. (2006). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (M. R. Moeini, Trans.). *Plan and Budget Organization*. (Original work published 1990) (In Persian)
- North, D. C. (2006). *Institutions, institutional change, and economic performance* (M. R. Moeini, Trans.). Tehran: Plan and Budget Organization. (In Persian)
- Pearson, P. (2014). *Politics in time: History, institutions, and social analysis* (M. Fazeli, Trans.). Tehran: Ney Publishing. (In Persian)
- Peters, B. G. (2007). *Institutional Theory in Political Science* (F. Momeni & F. Momeni, Trans.). *Jihad Daneshgahi, Institute for Humanities and Social Studies*. (Original work published 1999) (In Persian)
- Peters, G. (2007). *Institutional theory in political science* (F. Momeni & F. Momeni, Trans.). Tehran: Institute for Humanities, Culture, and Social Studies, Jihad Daneshgahi. (In Persian)
- Peyman, M., Nabavi, S. A., & Ahmadi, S. (2023). Conscious outcomes of a revolutionary movement (Study of universities emerging from the Iranian Cultural Revolution). *Biannual of Historical Studies*, 1(Spring–Summer 2023). (In Persian)
- Pierson, P. (2014). *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis* (M. Fazeli, Trans.). *Nay Publishing*. (Original work published 2004) [In Persian] *permissions, and letters*. Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. (In Persian)
- Razavi Islamic Sciences University. (n.d.). <https://razavi.ac.ir/> (In Persian)
- Resolutions of the Supreme Council of the Cultural Revolution. (n.d.). <https://rc.majlis.ir/> (In Persian)
- Rhodes, R. A. W., Marsh, D., & Stoker, G. (2005). *Institutional approach in method and theory in political science* (A. M. Haji Yousfi, Trans.). Tehran: Strategic Studies Research Institute. pp. 83–106. (In Persian)
- Rhodes, R. A. W., Marsh, D., & Stoker, G. (2005). *The Institutional Approach in Political Science: Method and Theory*. In *Institutional Theory in Political Science* (M. H. Haj Yousefi, Trans., pp. 83-106). *Institute for Strategic Studies*. (Original work published 1995) [In Persian]
- Sarukhani, B. (2004). *Research methods in social sciences* (7th ed., Vol. 1, p. 256). Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. (In Persian)
- Supreme Council of the Cultural Revolution. (n.d.). <https://sccr.ir/> (In Persian)
- Tarbiat Modares University. (n.d.). <https://modares.ac.ir/> (In Persian)
- Tarikh-e Irani. (n.d.). <http://tarikhirani.ir/> (In Persian)
- Wikipedia of Islamic Azad University. (n.d.). <https://fa.wikipedia.org/> (In Persian)
- Wilber, C. K., & Harrison, R. S. (2006). *The Methodological Basis of Institutional Economics: Model, Pattern, Storytelling, and Holism* (A. Rahimi, Trans.). *Political Economy*, 1(3). (Original work published 1978) (In Persian)